

บทบรรณาธิการ “ก้าวที่ย่างอย่างสื่อสารศึกษา”

ย้อนกลับไปราว 7 ทศวรรษที่ผ่านมา ศาสตร์สาขาวิชาที่ชื่อว่า “สื่อสารศึกษา” (communication studies) ได้ถูกวางรากฐานเอาไว้ว่าเป็นรูปธรรมในวงวิชาการตะวันตก และย้อนกลับไปอีกราวหนึ่งทศวรรษถัดมา “สื่อสารศึกษา” ก็ได้ไหลเข้ามาในสังคมไทย และก่อรูปก่อร่างอย่างจริงจังเมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เปิดการเรียนการสอนของแผนกวารสารศาสตร์ขึ้นที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2497 ก่อนจะยกฐานะขึ้นมาเป็นคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน ในอีก 20 กว่าปีต่อมา จวบจนปัจจุบันศาสตร์ด้าน “สื่อสารศึกษา” ก็มี “ก้าวที่ย่าง” อย่างวิวัฒนาการไป ทั้งที่เป็นการพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องในโลกวิชาการ และการนำความรู้ไปขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงของสังคมในโลกแห่งความเป็นจริง

ด้วยการผ่านร้อนผ่านหนาวของการเดินทางแห่งความรู้ (intellectual journey) มาเกินกว่าครึ่งศตวรรษ จึงเป็นที่มาของการสำรวจตรวจสอบ “ก้าวที่ย่างอย่างสื่อสารศึกษา” ที่เป็นอิมพลิกในวารสารวิชาการ *วารสารศาสตร์ ฉบับนี้*

เพื่อชี้ให้เห็นภาพรวมความก้าวหน้าของ “สื่อสารศึกษา” ของไทยและภูมิภาคอาเซียน กองบรรณาธิการได้รับเกียรติตีพิมพ์บทความพิเศษ 2 เรื่อง ที่เขียนขึ้นโดยนักวิชาการผู้เปี่ยมความรู้และประสบการณ์สองท่าน และยังเป็นองค์ปาฐกในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ “Communication and Changing Society” ซึ่งจัดขึ้นที่คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2560

บทความพิเศษเรื่องแรกเป็นของ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับการตั้งคำถามต่อแวดวงวารสารศาสตร์ที่ครั้งหนึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นแวดวงที่แสวงหามาซึ่งสัจจะหรือความจริง (truth) เพื่อป้อนออกสู่สาธารณชน แต่ทว่าผู้เขียนได้อาศัยข้อเสนอของนักคิดชาวฝรั่งเศสอย่าง มิเชล ฟูกูเกต์ (Michel Foucault) อันว่าด้วยอำนาจและสัจจะ มาตั้งคำถามขึ้นใหม่ว่าทุกวันนี้ ภายใต้วิธีการสื่อสารที่มี “ความเร็ว” (speed) เป็นคุณค่าหลัก การนำเสนอ

ซึ่งสัจจะของนักวารสารศาสตร์จะยังเป็นอย่างนี้ต่อไปได้ถึงระดับใด หรือการสื่อสารจะกลายมาเป็นรูปธรรมที่สุดของ “การเล่าความจริง” (truth-telling) มากกว่า

สำหรับบทความพิเศษเรื่องถัดมาเป็นของ Azizah Hamzah ศาสตราจารย์ด้านสื่อศึกษาแห่ง University of Malaya ประเทศมาเลเซีย ที่ย้อนไปทบทวนวิถีการสื่อสารกับการไหล (flows) ของวัฒนธรรมข้ามพรมแดน ซึ่งครั้งหนึ่งตะวันตกและชาติมหาอำนาจเคยเป็นผู้กำกับควบคุมทิศทางการไหลแห่งกระแสโลกาภิวัตน์ แต่ทว่าผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในปัจจุบันได้เกิดปรากฏการณ์การทำทลายการไหล (counter-flows) แบบใหม่จากเอเชีย โดยมีอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (creative industries) ที่กำลังขยายตัวอยู่ในภูมิภาคนี้ เป็นผู้กระทำหลัก (actors) ของการปะทะประสานอำนาจและผลประโยชน์กับระบบจักรวรรดิสื่อของมหาอำนาจดั้งเดิม

ในส่วนของบทความประจำเล่มเรื่องอื่นๆ นั้น เริ่มต้นจากการตั้งประเด็นของการนำองค์ความรู้ “สื่อการศึกษา” ไปขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ในโลกวิชาการ กำจร หลุยยะพงศ์ และสมสุข หินวิมาน ได้ตั้งโจทย์ว่า แวดวงวิชาการของไทยทุกวันนี้ผลิตงานวิจัยด้านพื้นที่และชุมชนออกมาอย่างมากมาย แต่ความรู้เหล่านั้นมักหยุดนิ่งอยู่ในรูปเล่มของงานวิจัย ผู้เขียนจึงเสนอบทความวิจัยที่จะค้นหาแนวทางการสื่อสารเป็นกลไกส่งต่อความรู้ของงานวิจัยพื้นที่ ไปสู่ “เสียงจริงตัวจริง” ของผู้ใช้ประโยชน์ และเสริมพลังเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์สังคมและชุมชน

จากโลกวิชาการขยับสู่ “สื่อการศึกษา” กับการขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงในโลกความจริง นิชคุณ ตูพหลวงกูร ได้ตรวจสอบพลังการสื่อสารของสื่อดิจิทัลกับการเคลื่อนไหวทางสังคมการเมือง และพบว่า ด้วยคุณสมบัติของสื่อใหม่ที่เอื้อให้ผู้ใช้มีอำนาจต่อรองมากขึ้น เครือข่ายสังคมดิจิทัลจึงกลายเป็นพื้นที่แห่งการแสดงออกซึ่งความคิดทางการเมืองของมวลชน อันจะเป็นรากฐานสำคัญแห่งวิถีสังคมประชาธิปไตย

ในกลุ่มของบทความที่เน้นศึกษาพลังของการสื่อสารกับการประกอบสร้างความหมายและความเป็นจริงนั้น บทความอีกสามเรื่องได้ตั้งไฟก๊สกันไปคนละเหลี่ยมมุม ณัชชา อาจารย์ยุคต์ ได้เลือกใช้แนวทางการเข้าสู่ปัญหาเชิงประวัติศาสตร์ (historical approach) มาศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคชาจีนและชาอังกฤษจากอดีตถึงปัจจุบัน และเผยให้เห็นว่า การสื่อสารในพื้นที่การบริโภคชากลายเป็นสนามรบ

แห่งอำนาจและมายาคติที่จักรวรรดิตะวันออกกับตะวันตกมาเผชิญหน้ากัน (the East meets the West) อันสะท้อนถึงความหมายที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่ลื่นไหลและสัมพันธ์ไปกับอำนาจที่กำลังอยู่เบื้องหลัง ก่อนจะตัดภาพมาที่ วารี นัตรอุดมผลกับการนำเสนอข้อถกเถียงเรื่องความเปลี่ยนแปลงของความหมายและความจริงในภาพถ่าย ที่เมื่อเทคโนโลยีเปลี่ยนจากยุคฟิล์มมาสู่ยุคโซเซียลมีเดียแล้ว ภาพถ่ายที่เคยเชื่อกันว่าเป็นตัวแทนของความจริงแท้ถูกต้อง (accuracy) จะยังคงความเป็นจริงที่แท้จริงกันอีกต่อไปได้หรือไม่ ตามด้วยงานเขียนของ กนก อมรปฏิพัทธ์ ที่เลือกกรณีศึกษาภาพยนตร์สั้นโฆษณา ด้วยทัศนะใหม่ที่มีใช้ “ภาพสะท้อน” (reflection) แต่เป็นการสะท้อนและประกอบสร้าง “ภาพแบบฉบับ/เหมารวม” (stereotyping) อันว่าด้วย “ความเป็นพ่อ” (fatherhood) ที่ไม่เพียงจะมีบางเสี้ยวส่วนที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของบทบาทพ่อในโลกจริง แต่ยังมีอีกบางมุมที่สร้างผ่านอำนาจจุดยืนแบบคนชั้นกลางที่เป็นนักโฆษณาด้วยเช่นกัน

ปิดท้ายกับการพินิจพิจารณาไปยังความเปลี่ยนแปลงในมิติช่องทางการสื่อสาร พรชัย นันทวิเศษลักษณ์ ได้ตรวจสอบบทบาทของสื่อสังคมออนไลน์ที่มีต่อวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคล และมีผลกระทบอย่างมากต่ออุตสาหกรรมโทรทัศน์ ที่ครั้งหนึ่งเคยยึดกุมช่องทางการสื่อสารสาธารณะมาก่อน ทั้งนี้ ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โทรทัศน์ไม่เพียงแต่จะมีด้านที่ถดถอย แต่อุตสาหกรรมสื่อชนิดนี้ก็มีการปรับตัวและประสานประโยชน์กับนวัตกรรมสื่อออนไลน์ที่แทรกซึมแผ่ซ่านอยู่ในสังคมร่วมสมัย

ท่ามกลางการวิวัฒนาการของศาสตร์ด้าน “สื่อสารศึกษา” เราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงในกระบวนทัศน์ด้านวารสารศาสตร์หรือนิเทศศาสตร์ในหลากหลายด้านที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการสื่อสารของมนุษย์ จากการนำเสนอความจริงสู่การเล่าความจริง จากการครอบงำสู่การทำลายอำนาจที่ครอบงำ จากความรู้ที่จำเพาะไว้ในพื้นที่วิชาการสู่การขับเคลื่อนความรู้ให้มีพลังในโลกจริง จากบทบาทในการรักษาอำนาจทางสังคมสู่การเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมการเมือง จากความหมายที่หยุดนิ่งและความจริงเพียงหนึ่งเดียวสู่การสร้าง ความหมายที่ลื่นไหลและการสะท้อนอำนาจที่สถาปนาชุดความจริงต่างๆ และจากยุคอันรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนสู่ยุคแห่งการ

ปรับตัวเพื่อเข้าสู่สังคมดิจิทัล บทความที่คัดสรรไว้ในวารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ ฉบับ “ก้าวที่ย่างอย่างสื่อสารศึกษา” นี้ จึงไม่ต่างจากการชี้ชวนให้เราลองทบทวน หวนคิดว่า ก้าวที่เดินผ่านมาและก้าวที่จะย่างต่อไปของ “สื่อสารศึกษา” จะมีที่เป็นมา และที่เป็นไปกันอย่างไร

สมสุข หินวิมาน

บรรณาธิการ